

TÜRKİYE'DE BİR SİVİL TOPLUM ÖRGÜTÜ : İNSAN HAKLARI DERNEĞİ (1946)

Melih Tınal

İkinci Dünya Savaşı sonrasında uygar dünyadaki demokratikleşme eğilimlerine paralel olarak Türkiye de çok partili yaşam sürecine girdi. Nitekim İsmet İnönü'nün çarpıcı noktaları yeni dönemin koşullarına uygun siyasal düzenlemeler yapılması olan 19 Mayıs 1945 ve 1 Kasım 1945 tarihli konuşmaları çoğulcu sisteme geçişin önemli belirtileriydi. Savaş sonrası dönemde iç politikadaki gelişmelerin de ciddiye alınabilir bir muhalefet partisinin doğuşuna uygun olması Demokrat Partinin kuruluşu için gerekli ortamı hazırlamıştı. Demokrat Partiyi başlarda diğer siyasî partilerden ayıran önemli özelliği; bünyesinde yalnız belli bir programa bağlı kişilerin değil, Cumhuriyet Halk Partisi'ne muhalif olan kişilerin de oluşturduğu bir parti görünümünde olmasıdır. Bu bağlamda Zekeriya Sertel ve Ahmet Emin Yalman gibi farklı siyasî görüşlere sahip insanların parti programının hazırlanması çalışmalarına katılmaları örnek verilebilir¹. Demokrat Parti'nin kuruluş aşamasında Cami Baykut, Zekeriya Sertel, Tefvik Rüştü Aras gibi kamuoyunda "komünist" olarak bilinen kişilerle işbirliği yapması Cumhuriyet Halk Partisi'ne bu konuda bir eleştiri yapma fırsatı verdiğiinden adı geçen kişiler Demokrat Parti'nin kurucu saflarından uzaklaşmak zorunda kalmışlardır².

Demokrat Partiden ayrılan Aras, Sertel ve Baykut bazı Demokrat Partililerle birlikte, kamuoyunda büyük saygınlığı bulunan ve 1946 seçimlerinde

¹ Erman Şener, "Demokrasimizde Demokrat Parti Damgalı Dönemeç-1946-47'nin Öyküsü", *Milliyet*, 20 Eylül 1987; Samet Ağaoğlu, *Siyasî Günlük*, Yay. Haz. Cemil Koçak, İletişim Yayınları, İstanbul 1992, s. 41

² Cemil Koçak, "İrkçılık-Turancılık Davasının Siyasî Rövanşı; Öner-Yücel Davası", *Tarih ve Toplum* Ekim 1997, s.22.

MELİH TINAL

İstanbul'dan bağımsız milletvekili seçilen Mareşal Fevzi Çakmak'ın başkanlığında İnsan Hakları Derneğini kurdular³.

Derneğin kurucularından Zekeriya Sertel anılarında bu oluşumu şöyle açıklamaktadır⁴.

"Cami Baykut ve Tevfik Rüştü Aras'la birlikte bir İnsan Hakları Derneği kurmaya karar verdik. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bile, insan haklarını savunacak böyle bir derneğe ihtiyaç vardı. Tevfik Rüştü; Celâl Bayar ve Adnan Menderes'den ayrılmıştı. Yeni kurulan Demokrat Parti ilk günlerde düşündüğümüz ilkeleri inkâra başlamıştı. Zaten Celâl Bayar'la Adnan Menderes'in er geç liberalizme kaçmak isteyeceklerini biliyorduk. Ama hiç olmazsa demokratik bir yönetim kuruluncaya kadar beraber çalışabileceğimizi sanmıştık. Tam Matbaası'nın yıkılması⁵, olayları önceden kestiremeyeceğimiz ölçüde hızlandırdı, amacımıza ulaşmadan herkes kendi cephesine çekilmek zorunda kaldı. Celâl Bayar'la Adnan Menderes'in halkın istediği özgürlük ve demokrasiyi kuramayacakları, hatta kurmak istemeyecekleri kesindi. Onun için biz, özgürlük ve demokrasiyi başka bir yoldan savunmak istiyorduk. İnsan Hakları Derneğini bu amaçla kuruyorduk. Bu girişimin başarıyla sonuçlanması için Genelkurmay Başkanlığından çekilmiş olan Mareşal Fevzi Çakmak'ı da aramıza almaya karar verdik."

Derneğin kuruluşu amacıyla İstanbul Valiliğine verilen ve altında Mareşal Fevzi Çakmak, Tevfik Rüştü Aras ve Demokrat Parti İstanbul İl Başkanı Kenan Öner'in imzalarının bulunduğu dilekçede kurucu üyeler şu kişilerden oluşmaktaydı⁶.

İstanbul Bağımsız Milletvekili Mareşal Fevzi Çakmak.

Dışişleri Eski Bakanı Tevfik Rüştü Aras.

Demokrat Parti İstanbul İl Başkanı Avukat Kenan Öner.

Emekli General Sadık Aldoğan.

Berlin Eski Büyükelçisi Hamdi Arpağ.

³ **Tasvir**, 18 Ekim 1946; Metin Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, Milliyet Yayınları, İstanbul 1970, s. 207; Alpay Kabacalı, **Türk Basınında Demokrasi**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1994, s.203; Mahmut Goloğlu, **Demokrasiye Geçiş 1946-50**, Kaynak Yayınları, İstanbul 1982, s. 131.

⁴ Zekeriya Sertel, **Hatırladıklarım**, İstanbul 1977, s. 265-266.

⁵ 4 Aralık 1945 tarihinde üniversite gençliği sol eğilimli Tan ve Yeni Dünya gazeteleri ile ABC ve Berrak kitapevlerini tahrip etmiştir.

⁶ Niyazi Berkes, **Unutulan Yıllar**, Yay. Haz. Ruşen Sezer, İletişim Yayınları, İstanbul 1997, s. 369; Fethi Tevetoğlu, **Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler**, Ankara 1967, s. 577; **Son Posta**, 22 Ekim 1946.

İNSAN HAKLARI DERNEĞİ

İçişleri Eski Bakanı ve Gazeteci Cami Baykut.

Meşrutiyet Dönemi Maliye Nazırlarından Raşid Erer.

Cumhurbaşkanlığı Eski Genel Sekreteri Hasan Rıza Soyak.

Gazeteci Zekeriya Sertel.

Mehmet Özdemir Evliyâzade.

Emekli Kurmay Albay Selahattin Kip.

Necmeddin İncesu.

İnsan haklarıyla ilgili bir diğer kurum da yine aynı tarihte yani 17 Ekim 1946'da Ankara'da kurulmuştur. Ali Fuad Başgil'in "*kimi kime şikâyet edecekler*" sorusuyla girişimin resmî niteliğini eleştirdiği⁷ Birleşmiş Milletler İnsan Haklarını ve Ana Hürriyetleri Koruma Türk Grubu'nun kurucuları arasında Tokat Milletvekili Nazım Poroy, Kocaeli Milletvekili Prof. Nihat Erim, Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Büyükelçi Feridun Cemal Erkin, İstanbul Üniversitesi Rektörü Ord. Prof. Sıddık Sami Onar, Ankara Hukuk Fakültesi Dekanı Prof. Zeki Mesut Alsan ve Ord. Prof. Baha Kantar bulunmaktaydı⁸.

Böylece Türkiye, İkinci Dünya Savaşı sonrası esen *Demokrasi Rüzgârı* sürecinde biri sivil, diğeri resmî olarak nitelendirilebilecek ve insan haklarını temel alan iki kuruma kavuşmuştu. İstanbul'da kurulan İnsan Hakları Derneğinin tüzüğünde derneğin amacı; Birleşmiş Milletler örgütünün bir üyesi olan Türkiye'de bu örgütün tüzüğünde belirtilen dört hürriyetin ve insan haklarının ile Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nda Türk vatandaşlarına tanınmış olan hak ve hürriyetlerin gerçekleşmesine ve korunmasına çalışmak idi. Derneğe üye olmak isteyen kişilerde faşizme ve diktatörlüğe hizmet etmemiş olma özellikleri aranmaktaydı. Ayrıca, tüzükte siyasî bir kuruluş olmadığı, partileşme amacı gütmeyeceği, konferanslar ve yayınlar yoluyla etkinliğini sürdüreceği belirtilmekteydi⁹.

Derneğin, Demokrat Parti İstanbul İl Başkanı Kenan Öner'in Karaköy Palas'daki bürosunda gerçekleştirilen ilk toplantısında Mareşal Fevzi Çakmak başkan, Tevfik Rüştü Aras da genel sekreter seçildi. Bu toplantıda yaşanan bir olay bundan sonrası günlerde derneğe karşı girişilecek ve ağırlıklı olarak iktidar partisi gündümünde gerçekleşecek olan yıpratma hareketinin habercisi niteliğindedi. Toplantı salonuna giren Hukuk Fakültesi öğrencisi Bekir Berk kurucu üyelere şu soruyu yöneltiyordu¹⁰.

⁷ Son Posta, 22 Ekim 1946

⁸ Ayın Tarihi, Basın Yayın Umum Müdürlüğü, 1-31 Ekim 1946, Sayı 155, s. 3.

⁹ Son Posta, 9 Kasım 1946.

¹⁰ Ulus, 20 Ekim 1946; Cumhuriyet, 23 Ekim 1946; Sertel, a.g.e. s.273; Bekir Berk, Zafer Bizimdir, Yeni Asya Yayınları İstanbul 1973, s.15.

MELİH TINAL

"Cemiyet kurucuları arasında birbirinden tamamıyla ayrı kutuplarda şahıslar görüyoruz. Bunlardan bir kısmı kıvılcık ideoloji sahibi olup gençlik tarafından tel'in edilmiş kimselerdir. Diğer taraftan herşeyden önce milletini ve vatanını düşünen insanlar var. Mareşal ise ismi etrafında hürmet yaratmış bir şahsiyettir. Nasıl oluyor da bambaşka inançtan insanlar bir teşekkülde müessis olarak toplanabiliyorlar."

Mareşal Fevzi Çakmak ve Kenan Öner bu soruya verdikleri yanıtta, cemiyetin siyasî bir içerik taşımadığını, insanlık için bir araya gelindiğini ve bu amaç doğrultusunda iki ayrı kutba ait insanların bir araya gelebileceğini belirttilerse de¹¹, özellikle Cumhuriyet Halk Partisi taraftarı basınının suçlayıcı yayınlarını engelleyemediler. Basının dernek karşıtı tutumu Demokrat Parti'yi de etkiledi. Parti Genel Merkezi'nin baskısı¹² ile Demokrat Partili Kenan Öner ve Sadık Aldoğan dernek ile herhangi bir ilişkilerinin bulunmadığı yolunda açıklamalar yaptılar. Derneğin kuruluşuyla ilgili daha birkaç gün öncesinde gazetecilerle görüşen Kenan Öner, *Son Posta* gazetesindeki açıklamasında şöyle diyordu¹³:

"Benim bu cemiyetle hiçbir alakam yoktur. Ben şahsen cemiyetin kuruluşunda ve faaliyetinde katıyen faal bir rol oynamadım. İşin hakiki mahiyeti şudur ki bazı kimseler Mareşal'in evine gitmişler ve böyle bir cemiyetin teessüsü için kendisini teşvik etmişlerdir. Cemiyetin kurulma günü için hazırladıkları toplantının da benim yazıhanemde olmasına gıyabımda karar vermişler. Kanaatlerime tamamen zıt bazı şahısların yazıhanemde toplanmalarını men etmek nezaketsizliğini gösteremedim."

Basında dernek ile ilgili olumsuz yazıların yayınlanması bu konuda Mareşal Fevzi Çakmak ve Tefvik Rüştü Aras'ı da birer açıklama yapma gereği ile karşı karşıya bırakmış, Tefvik Rüştü Aras *Vatan* gazetesinde yer alan açıklamasında, İnsan Hakları Derneğinin sağ ya da sol nitelikteki bütün diktatörlüklere kapalı olduğunu belirttiikten sonra kendisini de iddialarının aksine "Atatürk'ün anladığı ve anlattığı mana ve şümülde halis ve muhlis kemalist" olarak nitelemiştir¹⁴. Fevzi Çakmak ise aşırı solcuların da bir çeşit "kıvılcık faşist" olduklarını, kendisinin sol eğilimlerin muhalifi olduğunu herkesçe bilindiğini ve bu eğilime sahip kişilerle işbirliği yapamayacağını açıklamıştır¹⁵.

Dernekle ilgili olarak bu açıklamalar yapılırken basındaki dernek karşıtı yayınlar da devam etmekteydi. Falih Rıfki Atay'ın "komünistlerin kendilerini

¹¹ *Son Posta*, 19 Ekim 1946; *Yeni Asır*, 19 Ekim 1946

¹² Cihad Baban, *Politika Galerisi (Büstler ve Portreler)*, Remzi Kitapevi, İstanbul 1970, s. 105; Ağaoğlu, a.g.e. s. 41.

¹³ *Son Posta*, 20 Ekim 1946; *Tasvir*, 20 Ekim 1946

¹⁴ *En Son Dakika*, 23 Ekim 1946.

¹⁵ *Ulus*, 21 Ekim 1946.

İNSAN HAKLARI DERNEĞİ

*maskeleyerek amacıyla böyle bir dernek kurduklarını*¹⁶, Hüseyin Cahit Yalçın'ın *"mareşalin komünistlerce kullanıldığını"*¹⁷ ve Nadir Nadi'nin *"Türk milletinin bu oyuna gelmeyeceğini"*¹⁸ işleyen yazıları kamuoyunu yönlendirme faaliyetleri olarak dikkat çekti. Bu yazılar CHP yanlısı basında yer alırken dönemin cumhurbaşkanı İnönü de gelişmeleri *"komünistler ile ilk mücadelemiz"* olarak nitelendirmekteydi¹⁹

Tüm bu baskılar sonrasında İstanbul'da kurulan ve bir sivil toplum örgütü olarak nitelendirilebilecek İnsan Hakları Derneği kuruluşunu takip eden birkaç hafta içinde dağıldı.

¹⁶ **Ulus**, 23 Ekim 1946

¹⁷ **Tanin**, 23 Ekim 1946.

¹⁸ **Cumhuriyet**, 23 Ekim 1946.

¹⁹ **Toker Tek Parti....s 211**